

tekst:
**Joop
Schaffers**

De Herfstspinner weer in Nederland

foto: Joop Schaffers

Parende Herfstspinners. Het mannetje is te herkennen aan de veel sterker geveerde voelsprieten.

In 1993 kreeg ik van het echtpaar Honig een melding van een mogelijke vondst op de Veluwe van de Herfstspinner (*Lemonia dumi*). Door een paddestoelenkenner was een kreupel vrouwtje gevonden. Hij had ook een exemplaar (vermoedelijk een mannetje) uit een spinnweb bevrijd. Een dia van het vrouwtje bevestigde het vermoeden dat het inderdaad om de Herfstspinner ging! Sinds 1956 was deze soort niet meer in Nederland waargenomen. Voldoende aanleiding dus om in 1994 op onderzoek uit te gaan.

Beschrijving van de soort

De Herfstspinner is een nachtvlinder uit de familie van de Winterspinners (Lemoniidae). Het is een middelgrote spinner met een spanwijdte van zo'n vijf cm. Qua kleur en tekening verschillen het mannetje en vrouwtje maar weinig van elkaar. De vleugels zijn mooi donkerbruin, bijna koffiebruin. Over alle vier kronkelt een in het oog springende, smalle oranjegele dwarslijn. In het midden van de voorvleugel bevindt zich, als met de punt van een penseel gezet, een oranjegele stip. Op het donkerbruine lijf zitten harige ringen van dezelfde kleur als het oranjebruine, wollig behaarde borststuk. Toen ik een vrouwtje voor het eerst zag, dacht ik door de duidelijk gekamde voelsprieten met een mannetje te doen te hebben. Het mannetje heeft echter veel langer gekamde voelsprieten.

Verspreiding

Van de Lemoniidae komen in Europa vier soorten voor, waarvan de Herfstspinner de grootste verspreiding heeft: vanaf de oostelijke Pyreneeën tot aan de Oeral en van het zuiden van Griekenland tot in Finland. De soort komt echter lokaal en zeldzaam voor. Volgens Lempke (1960) loopt de noordwestgrens van het verspreidingsgebied door Nederland. Uit de laatste anderhalve eeuw zijn vijftien waarnemingen bekend, verspreid over tien vindplaatsen, voornamelijk in het zuiden van Nederland. De laatste melding is die van een mannetje in 1956 bij Swalmen in Limburg. Van de ons omringende landen is de soort bekend van Denemarken, Duitsland en België. De dichtstbijzijnde vaste populaties met recente waarnemingen bevinden zich in zuidelijke richting bij Virton (België) en in oostelijke richting in het Sennegebied (Duitsland).

Biologie

De Nederlandse naam dankt de soort aan de vliegtijd, die bij ons van de eerste helft van oktober tot begin november duurt. De eieren overwinteren. De rups leeft van het voorjaar tot de zomer op

verschillende lage planten, waaronder Havikskruid, Paardebloem en Zuring. Ondanks de naam Herfstspinner ontbreken bij deze soort de spinaklieren. De rups kan geen cocon spinnen, zodat de pop naakt in de grond ligt. Volgens de literatuur komt de soort voor in weidenrijke landschappen, voornamelijk in vochtige, schrale weiden op zonnige, warme plekken. De vindplaats op de Veluwe bevindt zich aan de rand van een door Grove dennen begrensd stuk zandgrond, schaars begroeid met grassen (vooral Schapegras), kruiden en mossen. Op gestoorde plekken is de dichtheid aan kruiden groter. Vooral op die plaatsen is de populatie geconcentreerd. Door het verdwijnen van geschikte leefgebieden is de soort in Midden-Europa sterk achteruitgegaan. In Duitsland staat hij op de Rode Lijst. Voor de resterende populaties moeten dus beschermingsmaatregelen worden genomen.

Waarnemingen in 1994

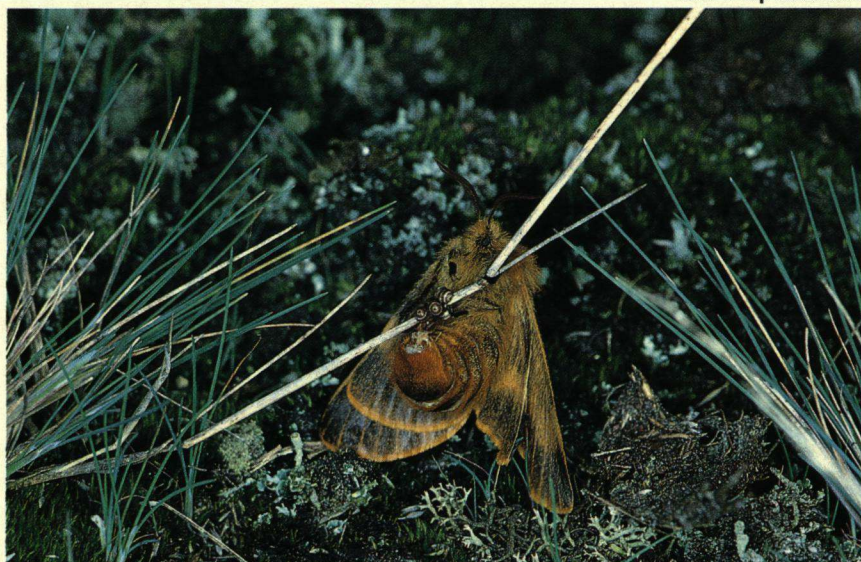
Na acht vergeefse bezoeken vanaf de tweede helft van september zag ik m'n eerste Herfstspinner op 13 oktober. Na circa twee uur wachten zag ik om 13.50 uur (zonnig weer, 13°C) op enkele tientallen meters van mij vandaan een vlinder in een grillige, snelle vlucht op ooghoogte richting bosrand vliegen. Na opstijgen bij de bosrand tot vijf meter hoogte keerde hij om, kwam terugvliegen en passeerde me rakelings. Ondanks driemaal 'slaan' met het vlindernet, miste ik glansrijk. Mijn hart ging flink tekeer en niet vanwege het hanteren van het vlindernet! Een bewijs had ik nog niet, maar voor mij was het zeker: ik had een mannetje van Herfstspinner gezien dat op zoek was naar een vrouwtje. Drie dagen later kwam het definitieve bewijs. Omstreeks het midden van de dag twee vrouwtjes en één mannetje gezien en gefotografeerd. Wat een heerlijke belevenis! Er volgden nog vele ontmoetingen met deze bijzondere spinner. In de ruim twee weken die hierop volgden heb ik nog 81 exemplaren waargenomen, verdeeld over 27 mannetjes en 54 vrouwtjes. Alleen die vlinders heb ik geteld die zeker tot verschillende individuen behoorden. De waargenomen vliegtijd was betrekkelijk kort: van 13 oktober tot en met 1 november. De piek lag op 29 oktober.

Gedrag

De vlinder komt voornamelijk 's morgens uit de pop (waarnemingen tussen 10.30 uur en 13.00 uur). Hij kruipt dan een decimeter omhoog in een grasstengel om z'n vleugels op te kunnen pompen en te laten drogen. Zodra de mannetjes vlieg-

klaar zijn gaan ze op zoek naar een vrouwtje. De vrouwtjes blijven op de geboorteplaats wachten op een partner. Dit wachten kan verscheidene dagen duren, afhankelijk van de weersomstandigheden en het voorhanden zijn van een mannetje. Als de condities gunstig zijn, stulpt het vrouwtje een klier uit haar achterlijf. Hiermee zorgt ze voor de verspreiding van lokstoffen (feromonen) om de mannetjes de weg te wijzen. Buitengewoon merkwaardig is de houding van de vlinders tijdens de paring. Toen ik de eerste keer een paartje aantrof, zat het mannetje op de rug van het vrouwtje. Ik dacht eerst aan een wat vrouwonvriendelijke manier van uitrusten. Het (veel) kleinere mannetje hield zich met z'n poten gewoon aan de vleugels van het vrouwtje vast. Bij nader inzien (en bezien) bleek het om een parend stelletje te gaan! Tot nog toe was mij van de spinnerachtigen alleen een buik-aan-buik paring bekend. De paring duurt maar kort, ongeveer een kwartier. Direct na de paring begint het vrouwtje zich op te warmen door in hoog tempo met haar vleugels te trillen. Als het weer tegen zit lukt dit niet altijd. Bij zonnig weer (9°C) maar tevens ook een harde, snijdende oostenwind lukte het een vrouwtje niet, ondanks herhaalde pogingen van minutenlange trilakties, om op temperatuur te komen. Meeslepend is het om te zien hoe een vrouwtje,

foto: Joop Schaffers

na wel vijf minuten warmdraaien, met een snelle vleugelslag rond een grasstengel omhoogtolt en vervolgens, bovenaan gekomen, een poging doet om weg te vliegen. Ze is zo zwaar door haar eivoorraad in haar lijfje dat ze op slechts 30 cm van de startplaats op de grond komt, waar ze onmiddellijk begint met eiafzetting. Dit spel van opstijgen met behulp van grasstengels en een eindje verderop weer landen, herhaalt zich enkele keren met een steeds iets grotere vliegafstand naarmate de eivoorraad in haar lichaam en dus ook haar gewicht afneemt. Een

Een vrouwtje van de Herfstspinner bezig met het afzetten van eitjes.

Summary

A lepidopterist gives his account of an exciting discovery of a population of *Lemontia dumi*. This moth is very rare in the Netherlands and has not been sighted in this country since 1956. A total of 81 specimens of *L. dumi* were observed over a two-week period in the second half of October 1994. The site consisted of a pine-wood edge on sandy soil with sparse grass vegetation. How this distinct population has remained unnoticed for so long is a mystery.

door mij gevolgd vrouwtje vloog, op een halve meter hoogte, na vijf eiafzettingen ongeveer vijftien meter ver tegen de wind in voordat ze weer landde. Na elf eiafzettingen ben ik haar, steeds hardhollend volgend op een afstand van één meter, uit het oog verloren. Dit geheel duurde nog geen half uur. Ik heb de indruk dat ze haar hele eivoorraad (minstens 150 eitjes) dezelfde dag nog afzet. Aandoenlijk om te zien is het 'nerveuze' gedrag van het vrouwtje als ze in de vegetatie is geland. Onrustig zoekend naar een geschikt plekje kruipt ze, zich in alle mogelijke bochten wringend, vlak boven de grond tussen grasstengels en andere hindernissen door. Ze kromt daarbij voortdurend haar achterlijfje, alsof ze wil beginnen met de eiafzetting. Vindt ze een geschikt stengelkje (mag ook een denneaald zijn), dan zet ze in hoog tempo een groepje eitjes af. Een krans van twintig eitjes werd in ruim twee en een halve minuut gelegd. De aantallen eitjes per afzetting variëren van drie tot twintig. Ze worden op drie tot vier cm boven de grond afgezet op schijnbaar willekeurige plekken. Ik heb tijdens het zenuwachtige zoeken van het vrouwtje na de landing niet kunnen zien of ze de plaats keurde op grond van het voorkomen van voedsel voor de rupsen. Er werden ook wel eitjes afgezet op plekken waar in een omtrek van 10 m geen kruiden te bekennen wa-

ren. Zijn de vlinders niet actief (na 14.00 uur) dan rusten ze in het gras op enkele cm's boven de grond, maar soms ook op enkele dm's hoogte in een verdroogde struik van St.-Janskruid.

Tenslotte

Nu er zo'n duidelijke populatie in Midden-Nederland gevonden is, rijst de vraag hoe lang deze populatie hier al zit. Is de soort hier altijd in lage aantallen aanwezig geweest zonder dat hij ooit is waargenomen (de vliegtijd is laat in het jaar)? Hij zou dan geprofitteerd kunnen hebben van een aantal gunstige omstandigheden zoals warme jaren en een grotere kruidendichtheid door plaatselijke verstoring van de bodem. Dat hij op eigen kracht gekomen is van de dichtstbijgelegen populaties op 200 km afstand (Duitsland) of meer (Virton) is niet erg waarschijnlijk. Het ligt dan meer voor de hand dat er nog een aantal 'tussenstations' zijn waarvan we (nog) niets weten.

Met dank aan Nelië en Henk Honig voor de hulp bij het veldwerk.

Literatuur

Freina, J.J. de & T. J. Witt, 1987. Die Bombyces und Sphinges der Westpalaearktis. Forschung & Wissenschaft Verlag, München.